

5. = Kenmerken voor leeftijd en geslacht =

1. Inleiding.

Het bepalen van de leeftijd en het geslacht van een geringde vogel is dikwijls niet zó gemakkelijk. De kenmerken die hiervoor gelden staan meestal niet in de kleinere vogelboekjes en ook de verenkleed-beschrijvingen in de handboeken zijn vaak onvoldoende. Er bestaat wat buitenlandse literatuur op dit gebied (zie aan het eind van dit artikel) maar dit is nog zeer onvolledig. Bovendien zijn de kenmerken vaak erg subtiel, zodat men ze zich moeilijk uit een beschrijving eigen kan maken.

Wij stellen ons voor om in het Vinketouw een reeks van artikelen te plaatsen waarbij van soort tot soort de kenmerken beschreven worden. Hierbij maken wij gebruik van eigen onderzoek en de literatuur. Onze medewerkers zullen deze kenmerken in het veld op hun bruikbaarheid moeten toetsen. In de toekomst zijn deze artikelen dan wellicht te bundelen tot een kleine handleiding.

Allereerst moeten enige algemene kenmerken besproken worden, die voor veel soorten hetzelfde zijn.

A. Geslachtskenmerken.

Het eigenlijke geslachtskenmerk, het geslachtsorgaan, is bij vogels zo inwendig gelegen dat men hiervan meestal geen gebruik kan maken.

Bij eenden en ganzen bestaat echter een bruikbare methode, waarbij men door een voorzichtige wijze van drukken

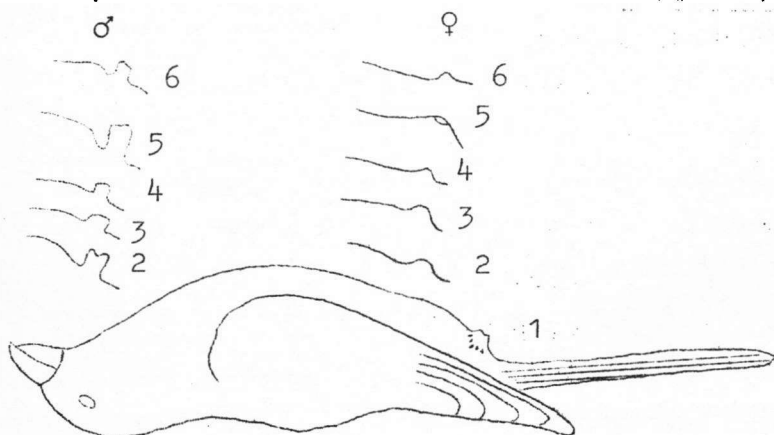
op de randen van de cloacale opening het inwendige zichtbaar maakt.

Er is een grote routine voor nodig om deze methode goed te kunnen toepassen. Ze komt daarom alleen in aanmerking voor kooikers en ganzevangers.

Een reeds lang bekende, maar weinig toegepaste methode voor geslachtsonderscheiding doet zich voor bij zangvogels in de broedtijd.

Door de sterkere opzwellung der geslachtsorganen in deze tijd veroorzaken zij een kleine uitstulping in het midden waarvan de cloacale opening gelegen is. De vorm van deze uitstulping nu is dikwijls verschillend bij ♂ en ♀.

Als voorbeeld geven wij hier de tekening uit een artikel van Drost, dat over deze zaken handelt.

Vorm der cloaca-omgeving bij huismus (1 - 4), barmsijs (5) en bonte vliegenvanger (6). Naar Drost (R.Drost, 1938 Geschlechtsbestimmung lebender Vögel nach der Form der Kloakengegend. Der Vogelzug 9:102-105.)

Men moet de omgeving van de cloaca zichtbaar maken door de veren uiteen te blazen.

Dit kenmerk moet met de nodige voorzichtigheid worden toegepast omdat er nog al eens onduidelijke gevallen tussen door lopen. Drost vermeldt dat in bepaalde gevallen het kenmerk ook bruikbaar is buiten de broedtijd, b.v. op de voorjaarse trek en soms zelfs bij jonge vogels in de zomer en herfst.

Voor de ringers zelf ligt hier een veld van onderzoek braak. Men kan zich dit kenmerk het best eigen maken door uit te gaan van soorten waarvan ♂ en ♀ aan het verenkleed duidelijk te onderscheiden zijn. Pas daarna kan men het proberen toe te passen op andere soorten.

B. Leeftijdskenmerken

De genoemde methode om het geslacht bij waterwild te herkennen levert eveneens onderscheidingskenmerken voor de leeftijd op (grootte van de penis, aan- of afwezigheid van een bepaalde opening).

Een zeer bruikbare manier om een eerste jaars en overjarige vogel te onderscheiden berust op de mate van verbening van het kopskelet. Bij jonge, pas uitgevlogen vogels bestaat het schedeldak uit één dunne laag been. In de loop der tijd groeit hieronder nu een tweede laag tegenaan.

Dit proces begint aan de achterkant van de schedel en zet zich langzaam voort, tot dat tegen de eerste winter het gehele schedeldak dubbel verbeend is.

Nu zijn deze twee laagjes heen door een tussenruimte van elkaar gescheiden. In deze tussenruimte bevindt zich lucht en de verbinding tussen de twee lagen komt tot stand door talloze kleine pilaartjes. Hierdoor wordt de kleur van het schedeldak geheel anders dan wanneer het nog maar één laagje is. Door dat ene laagje kan men de hersenen zien en de schedel krijgt hierdoor een rose kleur. De dubbel-verbeende schedel daarentegen is veel witter en de pilaartjes zijn als fijne stipjes zichtbaar. Wanneer het verbeningsproces nu ongeveer halverwege is kan men midden op de schedel een duidelijke grens zien tussen het voorste rose, enkel verbeende deel, en het achterste, witgespikkelde, dubbel verbeende deel.

Nu is de huid van de vogel daar vaak zo dun dat men er doorheen kan kijken. Vooral bij het oor is er vaak een onbevederde plek, die men over de kop heen en weer kan schuiven en waardoor men de verschillende delen van de schedel kan inspecteren.

Men hoeft dus geen veertjes uit te trekken. De kale plek wordt duidelijker wanneer men de veertjes wat nat maakt. Dit helpt ook wel om de huid doorzichtiger te maken. Het beste is om de vogel in de rechterhand te houden, met de rug op de hand en drie vingers om het lichaam. Met duim en wijsvinger houdt men de kop vast. De snavel neemt men nu in duim en middelvinger van de linkerhand. Nu komen beide wijsvingers vrij om de kale plek op te zoeken en de huid te verschuiven.

Omdat de verbening in de winter volledig is komt dit ken-

merk alleen tijdens de herfst in aanmerking.

Volgens onze ervaring is het goed bruikbaar bij lijsters, piepers, spreeuw, sijs, barmsijs, vink, keep en rietgors. Bij kneu en ringmus was de huid meestal niet doorzichtig genoeg. Bij de frater scheen de schedel al zeer vroeg tota- taal verbeend te zijn.

Het kenmerk kan een goede contrôle geven op leeftijdsonder- scheidingen volgens het verenkleed.

Goede kenmerken voor de leeftijd zijn vaak te vinden in het verenkleed. Zij berusten vooral hierop dat een over- jarige vogel na het broeden en vóór de trek een volledige rui doormaakt. Hierbij worden dus ook de slagpennen en de staartpennen vernieuwd. De eerste-jaars vogel daarentegen draagt de slag- en staartpennen van zijn eerste kleed en ruit alleen de kleine veren in de loop van de herfst.

Hierdoor ontstaan twee soorten kenmerken, n.l.

(1) de slijtage van de slag- en staartpennen, die bij de jonge vogel dus sterker is dan bij de oude (omdat ze al langer meegaan) en (2) een grens tussen de oude, nog niet geruide kleine veren en de pas-geruide.

De kenmerken gaan niet op voor soorten, die wel een vroege totale rui doormaken (bv. spreeuw, huismus, ringmus, zwa- luwen, staartmees, grauwe gors)

Voor (1) komen de staartpennen het meest in aanmerking, voor (2) de grote slagpendekveren.

(1) SLIJTAGEN EN VORM DER STAARTPENNNEN.

Gesleten staartpennen onderscheiden zich van niet gesleten pennen in de volgende opzichten:

a) de top is spits

b) de rand van de top is niet glad maar enigszins gerafeld, met kleine hapjes er uit. (dit heeft niets te maken met het loszitten der baarden, wat ook een gerafelde indruk kan maken).

Soms ruit een jonge vogel zijn staart ook in de herfst. Dan kan men dus gave en gesleten pennen naast elkaar vinden.

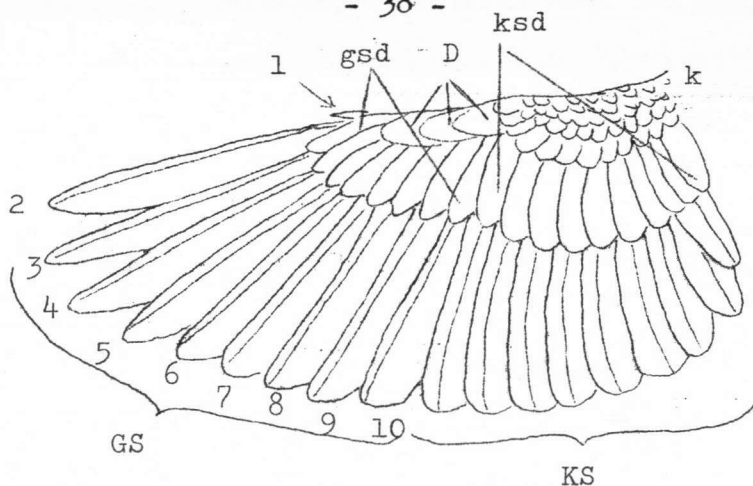
Voor de meeste soorten is dit kenmerk bruikbaar zowel in het na- als voorjaar. Men bedenke echter dat in het voorjaar ook de staart van de oude vogels al duidelijke slijtage gaat vertonen en dan wordt het dus een kwestie van veel of weinig slijtage.

Wel is vaak de vorm van de pennen bij een le jaars en een overjarige vogel verschillend. (dus onafhankelijk van de mate van slijtage).

In het algemeen zijn de staartpennen van overjarige vogels breder en hebben zij een meer afgeronde top.

Vorm en slijtage-verschillen zijn vooral duidelijk bij de middelste staartpennen. Omdat dit ook de veren zijn die het eerst gaan ruïen moet men erg oppassen zich niet hoofdzakelijk door deze veren te laten leiden.

Ook moet men voorzichtig zijn met jonge vogels, die hun staart verloren hebben. Die groeit weer aan en is dan natuurlijk niet gesleten. Men merkt dit vaak doordat de pennen nog kort zijn. Tenslotte is de slijtage van in het riet levende vogels of vogels met lange staart zo sterk, dat het onderscheid kan vervallen

Bovenkant van de vleugel (zonder schouderveren).

GS = grote slagpennen, KS = kleine slagpennen,

D = duimvleugel, gsd = grote slagpendekveren,

ksd = kleine slagpendekveren, k = kleine vleugeldekken.

(2) RUIGRENS BIJ DE SLAGPENDEKVEREN.

De kleine slagpendekveren bevinden zich boven de kleine slagpennen, dat zijn ongeveer de tiende en volgende pennen, van de vleugelspits af gerekend (fig.2).

Doordat de nog niet geruide dekveertjes meestal anders van kleur zijn dan de nieuwe ziet men bij jonge vogels in de herfst vaak een duidelijk kleurverschil tussen de binnenste (aan de lichaamskant gelegen) dekveren, die reeds geruid zijn en de buitenste, die nog oud zijn. Het allerlaatst wordt de duimvleugel geruid en vaak is er dus alleen een verschil tussen de duimvleugel en de dekveren.

Deze verschillen zijn vooral duidelijk op de buitenvlaggen van de veren en het verdient daarom aanbeveling de vleugel

slechts zover te spreiden, dat alleen de buitenvlaggen zichtbaar zijn. Anders wordt men in de war gebracht door de anders gekleurde binnenvlaggen.

Het kleurverschil verschilt van soort tot soort, maar bijna steeds zijn de niet geruide veertjes lichter of minder fel gekleurd dan de geruide veertjes.

Een kenmerk dat vooral bij kleine lijsterachtigen schijnt op te gaan is de kleur van bek (speciaal de binnenkant van de bovensnavel).

De kleur hiervan is licht bij de jonge vogel, donker bij de overjarige. (roodborst, roodborsttapuit, paapje, tapuit).

Ook de kleur van de tongpunt schijnt soms een kenmerk op te leveren (spreeuw: jonge vogel lichte punt, oude vogel donkere punt) .

Men dient zich wel te realiseren dat de bruikbaarheid van een geslachtskenmerk eigenlijk alleen bepaald kan worden bij dode dieren, waarbij men het geslacht met zekerheid kan vaststellen. Een dergelijk zeker kenmerk voor de leeftijd is er niet behalve dan het schedelkenmerk in de herfst. Het komt voor dat men allerlei verschillen in het verenkleed ontdekt en dan, zonder nader onderzoek, aanneemt dat dit kenmerken voor leeftijd of geslacht zijn. Dit is natuurlijk fout. Mocht er toevallig een vogel sneuvelen, dan loont het de moeite het verenkleed nauwkeurig te beschrijven en door middel van sectie het geslacht (evt. ook leeftijd, bv. door verwijld ring van de kop huid) te bepalen. Zeer de moeite waard is het om leeftijdsonderscheiding toe te passen op als pullus geringde vogels, die later

weer door de ringer gevangen worden. Men kent dan de leeftijd met zekerheid en kan de bruikbaarheid van bepaalde kenmerken controleren.

Veel ringers menen bij soorten, waarvan nog geen goede kenmerken bestaan, toch leeftijd en geslacht te moeten vaststellen (bv. op grond van genoemde verenkleed verschillen.) Wij moeten hier ernstig voor waarschuwen. Het is beslist geen schande als men alleen maar "volgroeid" opgeeft. Integendeel, hieruit blijkt vaak een kritiese zin, iets dat voor elk wetenschappelijk onderzoek een eerste voorwaarde is. De onderscheidingen van ringers, die van alle vogels leeftijd en geslacht invullen, worden door ons niet au serieux genomen.

LITERATUUR:

- R.Drost 1951. Kennzeichen für Alter und Geschlecht bei Sperlings-vögeln. Uitgave Vogelwarte Helgoland.
Een uitstekend boekje, dat 37 soorten behandelt. Het is uitverkocht, maar een nieuwe uitgebreide druk is in bewerking.
- R.K.Cornwallis and A.E.Smith, The bird in the hand. Uitgave van de B.T.O. (British Trust for Ornithology). De eerste druk (1960) bevat een heldere kenmerkenlijst, die echter niet altijd betrouwbaar is. In de tweede druk (1962) schijnen verbeteringen aangebracht te zijn. Verkrijgbaar bij de B.T.O., 2 King Edward Street, Oxford (4 shilling).

- U.Glutz von Blotzheim. 1961. Caractères de détermination de l'âge et du sexe des Passereaux. Gestencilde uitgave van de Vogelwarte Sempach.
- F.Spitz. 1962 La détermination du sexe et de l'âge des oiseaux . Gepubliceerd als appendix bij het eerste nummer van het Franse contactblad (Bulletin de liaison Oiseaux) uitgegeven door de Franse ringcentrale (C.R.M.M.O.) Gestencild.
- Een Belgisch boekje is in bewerking.

A.C.Perdeck.